

Zilli Schmidt

Gott hat mit mir etwas vorgehabt! Erinnerungen einer deutschen Sinteza

Herausgegeben von Jana Mechelhoff-Herezi und Uwe Neumärker

Berlin: Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, 2020, 175 s., ISBN: 978-3-942240-36-9

Zilli Schmidtová

Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky

Praha/Kroměříž: Triton, 2023, 160 s., ISBN: 978-80-7553-563-4

Generace přímých pamětníků a pamětnic událostí 2. světové války už téměř odešla, ale našťastí nám někteří zanechali záznamy svých vzpomínek. Cítím vděčnost za každé jednotlivé svědectví, jsou to mementa křehkosti lidského společenství. V posledních letech narůstající napětí ve společnosti nám ukazuje potřebnost připomínky toho, jak je člověk schopen se vůči člověku zachovat.

Přesně toto klima se stalo i motivací pro Zilli Schmidt, německou Sintku, která na rozdíl od své dcerky, rodičů a dalších mnoha příbuzných a přátel přežila koncentrační tábor Auschwitz II – Birkenau, aby na sklonku svého života sdílela svůj životní příběh, ač jeho vyprávění pro ni nebylo vůbec snadné. „Tu bolest, tu cítím tak jako tak. Ale když to vše budu vyprávět, musím přeci najít slova, aby tomu porozuměli lidé, kteří to nezažili. Nebudu mít schopnost vyprávět to tak, aby tomu bylo porozuměno,‘ toho jsem se bála“ (s. 90 v originále, vlastní překlad).

Jak sama Zilli Schmidt popisuje, musel přijít ten správný čas, a především ti správní lidé, aby dokázala sdílet svůj příběh s veřejností. Historikům nebyla jako pamětnice zcela neznámá, v únoru 1988 například vystoupila jako svědkyně

v procesu s bývalým SS-Rottenführerem Ernstem-Augustem Königem,¹ který byl v Auschwitz II – Birkenau vedoucím bloku. Nicméně až na podzim roku 2014 svolila svůj příběh vyprávět historikovi Heiko Haumannovi, který sbíral materiál pro svoji monografii o dějinách Sintů v německojazyčném regionu. Příběh Zilli Schmidt se nakonec stal hlavní dějovou linkou jeho knihy *Die Akte Zilli Reichmann. Zur Geschichte der Sinti im 20. Jahrhundert* (Spis Zilli Reichmann. K dějinám Sintů ve 20. století) z roku 2016, ve které se věnuje kultuře a každodennímu životu Sintů v Německu od dvacátých let 20. století až do přelomu tisíciletí.

O pár let později si pak důvěru Zilli Schmidt získal kolektiv berlínské organizace Romatrial spolu s editory knihy Janou Mechelhoff-Herezi a Uwem Neumärkerem, kteří s paní Schmidt natočili v roce 2018 životopisné vyprávění² a následně několik dalších rozhovorů. Výsledkem je v roce 2020 vydaná autorizovaná biografie Zilli Schmidt: *Gott hat mit mir etwas vorgehabt! Erinnerungen einer deutschen Sinteza*. O rok později vyšla kniha v anglickém překladu a – na české poměry až nebývale rychle – v roce 2023 vyšel i český překlad pod názvem: *Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky*.

Zilli Schmidt se narodila 10. června 1924 v obci Hinternah do rodiny Reichmannových. Otec provozoval pojízdné kino, se kterým jezdili po Durynsku a Bavorsku. S nástupem nacistů se museli začít omezovat, ale strach zprvu neměli. Otec věřil, že zatýkají jen zločince. V roce 1939 se už ale rodina necítila v Bavorsku bezpečně, represe ze strany policie a státu se stupňovaly. Reichmannovi se rozhodli hledat útočiště nejprve v Sudetech v Chebu a Karlových Varech, později ve Francii. V Chebu se Zilli Schmidt v roce 1940 narodila její jediná dcera Gretel. Při jedné návštěvě sestřenic ve Štrasburku byla Zilli zatčena a po pobytu v několika vězeních na území Německa byla poslána do tábora v Letech u Písku, odkud se jí podařilo po třech týdnech uprchnout. Skrývala se u příbuzné v České Lípě, kde ji odhalila razie gestapa a v březnu 1943 ji nacisté deportovali jako první z rodiny do koncentračního tábora Auschwitz II – Birkenau.

Zilli Schmidt se zde postupně shledala s celou svou rodinou a snažila se příbuzným pomáhat přežít zdejší nelidské podmínky. Kradla jídlo, oblečení, několikrát málem přišla o život, ale jak zdůrazňuje: Bůh stál na její straně. V předvečer 2. srpna 1944 byla přidělena do transportu praceschopných vězňů a vězeňkyň do koncentračních táborů v německém vnitrozemí. Chtěla zůstat s rodinou, ale Mengele ji udeřil a donutil vrátit se do transportu. Odjela do Ravensbrücku netušíc, že její dcera, rodiče a další příbuzní tu noc v Auschwitz II – Birkenau při hromadné vraždě zbývajících vězňů tzv. cikánského

1 24. ledna 1991 byl odsouzen k doživotnímu trestu odnětí svobody. König následně spáchal sebevraždu.

2 Jeden z rozhovorů je dostupný on-line na youtube: https://www.youtube.com/watch?v=1g9U_C33muo [cit. 5. 6. 2024].

rodinného tábora zahynuli. Z Ravensbrücku se Zilli Schmidt podařilo utéct do Berlína a díky falešným dokladům se do konce války skrývala nedaleko Vídně.

Po válce se Zilli Schmidt shledala pouze se svými dvěma bratry, kteří jako jediní z rodiny přežili. Seznámila se s hudebníkem Antonem Schmidtem, kterého potkal stejný válečný osud a byl jí v životě velkou oporou. V roce 1948 se vzali a s jeho kapelou cestovali po Německu a snažili se dohnat ztracená léta svého mládí. Nikdy se bohužel nezbavila zdravotních následků z věznění, trpěla depresemi.

Byla také nucena vést mnohaletý boj s německými úřady o důstojné odškodnění za utrpení a bezpráví, které na ní bylo nacisty spácháno. Nacistické pronásledování Sintů a Romů uznala německá vláda za rasové (a tedy oprávněné k odškodnění) až v roce 1982. V závěrečných kapitolách popisuje Zilli Schmidt, proč a jak se rozhodla na sklonku svého života svůj příběh zveřejnit, a také svůj vztah k Bohu:

„Měl se mnou plán: Někdo musí vyprávět, co s náma Sintama tenkrát nacisti dělali. Ani dnes to mnozí nevědí. Ale naši lidé nesmí upadnout v zapomnění.“
(s. 8 v originále, vlastní překlad)

Poselství Zilli Schmidt je jasné a dovolím si zde první komentář k českému překladu, jehož název zní: *Bůh se mnou měl nějaký plán! Vzpomínky německé Sintky*. Bůh ale s Zilli Schmidt neměl nějaký neurčitý plán. Z každé části vyprávění rezonuje přesvědčení Zilli Schmidt, že veškeré životní útrapy ustála a tak požehnaného věku se dožila z jednoho jediného důvodu: aby podala své svědectví. V tomto duchu by se kniha česky měla – věrněji originálu – jmenovat: *Bůh se mnou měl plán! Vzpomínky německé Sintky*.

Biografie Zilli Schmidt je členěna do prologu a šesti tematických celků chronologicky pokrývajících její celý dosavadní život. Knihu uvádí (v německém originále) krátká předmluva Claudie Roth³ a uzavírá doslov editorů rekapitulující životní cestu Zilli Schmidt. K tomu je otištěn bohatý obrazový materiál pokrývající archivní rodinné fotografie, faksimile dobových nacistických dokumentů a fotografie z období vydání knihy, kdy se Zilli Schmidt začala objevovat na veřejnosti, účastnila se veřejných přednášek apod.

K německému vydání není co dodat, snad jen upozornění na překlep, který korektorkám unikl – jedna z autorek rozhovorů s Zilli Schmidt Veronika Patoková je ve skutečnosti Veronika Patočková.

3 V době vydání knihy (od října 2013 do prosince 2021) viceprezidentka německého Spolkového sněmu, od prosince 2021 je Federální komisařkou pro kulturu a média.

Českého překladu knihy se ujal Ruben Pellar ze známé překladatelské rodiny. Sám tlumočí a překládá z celé řady jazyků a pro jazyk nizozemský a romský je i soudním tlumočnickem. K tématu knihy má blízko z vícero stran. Na začátku osmdesátých let byl frekventantem kurzu romštiny Mileny Hübschmannové na Jazykové škole v Praze a k tematice holokaustu přeložil již několik titulů – naposledy mu vyšel v roce 2019 překlad *Já, Emilie Schindlerová* (Rosenberg 2019). Překladu knihy se ujal, jakmile spatřila v Německu světlo světa, a je jistě jeho zásluhou, že byla v českém jazyce celkem záhy také vydána. Není bez významu, že knihu překládal v době budování památníku v Letech u Písku, a zcela jistě vnímal, že zdejší společnost nutně potřebuje příběh někoho, koho se internace v táboře v Letech osobně týkala.

Za slabinu českého překladu ovšem považuji, že vyšel v nakladatelství Triton. Přála bych příběhu Zilli Schmidt, aby vyšel pro české čtenáře se stejnou nakladatelskou péčí jako v originále. Nakladatelství Triton založil v devadesátých letech Stanislav Juhaňák a vybudoval respektovaný nakladatelský dům vydávající medicínskou literaturu, který později rozšířil své portfolio o sci-fi a fantasy a dnes se nebrání již žádnému žánru. Biografie Zilli Schmidt zde vyšla jako 2406. publikace a nakladatelská rutina je na knize citelně znát. Typograficky kniha bohužel připomíná právě popularizační literaturu typu *Dítě od početí do puberty* (Velemínský 2017), nikoli osobitě životopisné vyprávění.

Jako první si čtenář všimne jména autorky. V českém překladu vychází přechýlené. Považuji to za přežitek a můj názor sdílí i někteří knihkupci, kteří i u českého vydání uvádí nepřechýlené Zilli Schmidt. To by mohl být jen generačně odlišný pohled na věc, nicméně jiní knihkupci uvádí jako autorku vedle Zilli Schmidtové i Cäcilii „Zilli“ Reichmannovou.⁴ Na vině je přebal českého vydání, kde je na záložkách překlad medailonku Zilli Schmidt tak, jak je i na zadní straně originálu, ale obohacený o její jméno za svobodna a o formu křestního jména, které od dětství neužívala: tedy Cäcilie Reichmann, respektive Reichmannová. A na závěr na záložce knihy vlastní dovětek nakladatele:

„Příběh Cäcilie Reichmannové není jen pietním dokumentem vydávaným z úcty k obětem romského holokaustu, ale líčí i život německých Sintů na základě osudů jedné rodiny. Je zároveň ojedinělým seznámením s duší a myšlením výjimečné osobnosti, kterou Cäcilie Reichmannová byla.“

Ještě jsem se nesetkala s tím, aby bylo uváděno jméno za svobodna, které autorka neužívá. Považuji to vůči ní za velice neuctivé a bez respektu k její vlastní volbě a v neposlední řadě i z hlediska marketingu knihy za dost nepraktické. Nicméně to zapadá do nekoncepční a odbyté práce nakladatele s přeloženým textem. Celkově hodnotím i samotný překlad jako ne příliš zdařilý. Text je

4 Srov. <https://www.databazeknih.cz/autori/cacilie-reichmann-schmidt-155134> [cit. 5. 6. 2024]

přeložen velice doslovně, což mu ubírá na plynulosti a čtivosti. Kritika zde jde za odpovědnou redaktorkou Violou Somogyi, která se neměla bát sáhnout odvážněji do skladby vět a stylistiky. Je obtížné udělat z mluveného slova psaný text tak, aby zůstala zachována dynamika vyprávění, ale zároveň text nevyzníval kvůli např. pro mluvené slovo typickým krátkým větám a jednoduché větné stavbě vůči autorce neuctivě. Tuto genezi textu bylo třeba brát při překladu i během redakce na vědomí. Zároveň mohla redaktorka vychytat i další věci, jako např. překládání Auschwitz na Osvětim oproti dnešnímu úzu, psaní o dceři Gretel v mužském rodě (s. 33), nejednotné a nedůsledné užívání kurziv⁵ apod.

Co bych ale vytkla přímo překladateli, jsou jeho poznámky pod čarou, kterými text komentuje. Byly jistě míněné v dobré víře obohatit čtenáře o další informace, ale někdy méně znamená více. Na místě jsou samozřejmě poznámky relevantní k překladu, byť by bylo vhodnější je umístit souhrnně do jedné poznámky překladatele na závěr knihy. Za nepřípustné ale považuji poznámky k obsahu, které jsou nahodilé, nekoncepční, psané bez dostatečné erudice a neozdrojované, nebo dokonce s pamětníci polemizují.⁶ Uvádím jeden příklad za všechny, kde Ruben Pellar komentuje informaci, že Zilli s bratrem Hessem měli před válkou jistý putovní sešit, se kterým se museli na jednotlivých štacích přihlašovat a odhlašovat ve škole:

„V době národního socialismu musel mít tzv. bezdomovec (Wohnungsloser) vandrovní knížku (Wanderbuch) jako povinný průkaz, do kterého se zapisovaly cesty putování a místa ubytování – neměl-li ji dotýčný, mohl být zatčen. V Československu byly zavedeny tzv. kočovnické listy Zákonem o potulných cikánech ze dne 14. července 1927. Nevím, zda byly ‚kočovnické knížky‘ romských a sintsých dětí totožné s touto knížkou, či šlo o zvláštní knížku určenou evidenci školní docházky dětí kočovníků (pozn. překl.).“ (pozn. 8, s. 28)

Potvrzuje se přiznané, že Ruben Pellar neví, protože Zilli Schmidt zřejmě vzpomíná na tzv. putovní sešit, jehož zavedení inicioval Bavorský zákon č. 104 z 16. července 1926 o „potírání cikánů, kočovníků a práce se štiticích“, který mimo jiné zakázal až na výjimky rodinám s dětmi školou povinnými „kočovat“. Pokud rodina dostala udělenou výjimku, musely záznamy v předmětném sešitě dokládat, že rodiče svým dětem školní docházku zajišťují (Bayerische Gesetze 1927).

5 Český překlad stejně jako předloha užívá kurzivu u prvního užití cizojazyčného jména, ale je to dodržováno nedůsledně a paradoxně např. i tam, kde se v českém znění o cizojazyčné jméno nejedná, jako např. Pankrác, Kanada apod.

6 S. 39, pozn. 9, kde překladatel polemizuje se vzpomínkou Zilli Schmidt, že v táboře v Letech u Písku byly rodiny ubytované pohromadě.

České vydání se jinak liší od německého originálu ve třech ohledech. Kniha je po úvodech Zilli Schmidt a Claudie Roth obohacena o třetí (sic!) předmluvu Markuse Papeho nazvanou „Přemýšlení“, původní obrazové přílohy jsou zredukované a knihy mají odlišnou vazbu.

K předmlouvám: Nejsem v případě autobiografií jejich fanynka. Domnívám se, že svědectví pamětníků a pamětnic jsou dostatečně výmluvná a nepotřebují za každou cenu úvody a kontextualizaci v doslovecích. Nicméně chápu, že téma holokaustu Romů a boj za jeho uznání jsou témata stále veřejnosti spíše neznámá, a může být tedy přínosné, když si o něm čtenáři budou moci v doslovu knihy něco přečíst, ideálně s odkazy na relevantní a fundované zdroje. Stejně tak také chápu, že marketingově dobře funguje, když je v knize předmluva někoho veřejně známého a respektovaného. Pro německý region je takovou osobností jistě Claudie Roth, která je ale pro české prostředí – přízněji si – téměř neznámá, a její úvodní slovo tak nemůže mít u nás patřičný ohlas. Překlad a zařazení této předmluvy do českého vydání tím ztrácí na významu.

Markus Pape, oslovený vydavatelem k napsání další předmluvy pro české vydání, je v Praze žijící německý novinář, publicista a aktivista, který se dlouhodobě věnuje tématům rasismu a diskriminace a je autorem popularizační knihy z devadesátých let o koncentračním táboře v Letech u Písku *A nikdo vám nebude věřit* (Pape 1997). V předmluvě využívá svou znalost českého i německého kontextu, do kterého kniha vstoupila. Jeho text je rozhodně pro knihu informačně obohacující a jako doslov by byl skvělý. Snad až na jednu věc – hned ve druhé větě Pape čtenáře seznamuje s termínem *porajmos*, romským ekvivalentem pojmu holokaust. Označení *porajmos* bylo ale v posledních letech podrobeno kritice⁷ s relevantními argumenty, a bylo by tedy žádoucí tuto diskusi minimálně uvést, ideálně také reflektovat, a nepodílet se tak na dalším nekritickém šíření pojmu.

Za komentář stojí i obrazová příloha biografie Zilli Schmidt, kterou tvoří pečlivě sestavený soubor archivních i soudobých snímků na 64 stránkách obsahujících i několik pokladů. Sintové nezveřejňují fotografie svých zemřelých, protože je to pro ně citlivá a intimní záležitost. Tlumočila jsem jednání nakladatelství Kher s Philomenou Franz při přípravách vydání její biografie (Franz 2021), a byla tak přímým svědkem jejího vnitřního boje mezi ctěním tradice na straně jedné a pochopením potřeby dokumentace na straně druhé. Je projevem nesmírné důvěry Zilli Schmidt ve vydavatele své biografie, že poskytla k otištění (dle svých slov) to nejcennější, co má – fotografii nacisty zavražděné dcerky. Když jsem v roce 2020 poprvé listovala knihou, byla jsem z fotografie dojatá.

⁷ Za všechny např. <https://romea.cz/cz/komentare/renata-berkyova-porajmos-jako-zrcadlo-odsunutí-romu-na-periferii> [cit. 5. 6. 2024].

V českém vydání je barevná příloha zredukovaná na 32 stran, fotografie Gretel zde chybí, podobně jako zde není ani fotografie zachycující Zilli Schmidt u řečnického pultu 2. srpna 2018 u příležitosti 74. výročí likvidace tzv. cikánského rodinného tábora v Auschwitz II – Birkenau. Tuto noc zde zemřela jak Gretel, tak rodiče Zilli Schmidt, její sestra se šesti dětmi a dalších přibližně 4 300 Romů a Sintů. 2. srpna 2018 k této tragické události promluvila Zilli Schmidt poprvé veřejně, v knize sama na své vystoupení a jeho okolnosti vzpomíná a její fotografie u řečnického pultu je bez diskuze jedna z těch v původní knize zásadních. Můžeme se jen domnívat, proč a jak k selekci fotografií pro české vydání došlo. Mimochodem anglickojazyčné vydání (2021) má obrazovou přílohu kompletní.⁸

Pozitivní je u českého překladu graficky výrazné uvedení jména překladatele na samotném přebalu knihy, což dnes ve světě bývá standardem, nicméně v české kotlině se nedaří prosadit ani u nakladatelů, kteří jinak práci překladatelů ctí a adekvátně finančně hodnotí. Jen škoda, že byla z titulní strany na zadní stranu přebalu odsunuta jména editorů. Editorství Jany Mechelhoff-Herezi a Uwe Neumärkera – jak to u podobných biografií vycházejících z mnohahodinových rozhovorů bývá – hraničí totiž s autorstvím a není vůči jejich zásluze na textu citlivé je odsunout až na poslední místo.

Závěrečné postesknutí, proč se domnívám, že Triton českému vydání nevěnoval dostatečnou nakladatelskou péči, je, že kniha vyšla v naprosté tichosti. Nakladatelství její vydání ani neinzerovalo na svých sociálních sítích, dlouhé měsíce nebyla kniha dostupná ani v knihkupecké síti a zájemci si ji museli dohledat na e-shopu nakladatelství. Distribuce a marketing jsou dnes naprosto samozřejmou součástí nakladatelské práce a procesu vydání knihy. Postprodukce zdaleka nekončí ve skladu, kam se doveze kniha z tiskárny.

Tento dluh českého vydání vůči Zilli Schmidt ale může pomoci splatit kdokoli a doufejme, že se s knihou ve veřejném prostoru brzy setkáme, například u příležitosti veřejného čtení. Zilli Schmidt byla přesvědčená, že se požehnaného věku dožila, protože s ní měl Bůh plán – potřeboval ji jako svědkyni. Díky za tu sílu, kterou v sobě našla a která jí umožnila své svědectví předat. Je teď na nás to svědectví nést dál a postarat se o to, aby nebylo zapomenuto.

Eva Zdarilová⁹

⁸ Za konzultaci ohledně anglického vydání děkuji Veronice Patočkové.

⁹ Autorka působí na Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. E-mail: eva.zdarilova@centrum.cz

Literatura

- Bayerische Gesetze. 1927. *Band 2 Bayerische Gesetze und Verordnungen*, Berlin, Boston: De Gruyter. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/9783112358429> [cit. 1. 8. 2024].
- Franz, Ph. 2021. *Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust*. Praha: Kher.
- Haumann, H. 2016. *Die Akte Zilli Reichmann. Zur Geschichte der Sinti im 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Pape, M. 1997. *A nikdo vám nebude věřit*. Praha: G plus G.
- Rosenberg, E. (ed.). 2019. *Já, Emilie Schindlerová*. Praha: Triton.
- Schmidt, Z. 2021. *God Had Something in Store for Me! Memories of a German Sintezza*. Berlin: Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas.
- Velemínský, M. 2017. *Dítě – od početí do puberty*. Praha: Triton.